

INDIVIDUÁLNÍ POJETÍ ROLE UČITELE STUDENTY UČITELSTVÍ

PAVEL DOULÍK, JIŘÍ ŠKODA

Abstrakt: *Příspěvek se zabývá výsledky výzkumu individuálního pojetí role učitele studenty 2. ročníku učitelství pro 2. stupeň ZŠ různých oborů. Jedná se o jejich pojetí před absolvováním jak didaktiky obecné, tak didaktik oborových – a právě toto pojetí výrazně ovlivňuje motivaci studentů stát se učitelem a tuto profesi také vykonávat.*

Klíčová slova: *role učitele, student učitelství, učitelská příprava, dotazník*

Abstract: *The article is about the results of research targeted on individual conception of teacher's role by the 2nd year students of teaching for the 2nd level of basic school. It is about their conceptions before they will go through general and branch didactics – and exactly this conception strongly influence students' motivation to become teacher and this profession also execute.*

Keywords: *teacher's role, student of teaching, preparation of teachers, questionnaire*

Úvod

V současné době snad všechny fakulty připravující budoucí učitele žijí permanentním přechodem na strukturovaná učitelská studia. Vlajkovou lodí jsou v tomto zcela přirozeně pedagogické fakulty, pro které je příprava budoucích učitelů prioritním posláním. Zamýšlené strukturování mělo a stále ještě má kontury spíše mlhavé a jeho příprava je skutečně celorepublikovým experimentem (či spíše pokusnictvím).

Teoretických úvah nad způsobem a významem strukturování bylo a ještě bude napsáno jistě dost. V tomto příspěvku v žádném případě nejde o to se zabývat nějakými návrhy či doporučeními, jak strukturaci ideálně provádět. Presentovaná výzkumná studie se snaží ukázat názor skupiny, které se strukturace bytostně týká, ale jejíž hlas není téměř slyšet. Jde o samotné studenty učitelství – neb oni jsou přece ti, na nichž je a bude experiment realizován. Proto si myslíme, že je v vhodné do diskuse týkající se strukturování učitelských studií také zahrnout pohled samotných studentů. Pokusíme se zde stručně vyhodnotit a shrnout, jaké je individuální pojetí role učitele studentů, kteří se právě pro tuto roli připravují na PF UJEP v Ústí nad Labem.

Realizace výzkumné studie

Výzkumná studie byla realizována ve dvou fázích v roce 2005 – a sice na začátku letního semestru akademického roku 2004/05 a na začátku zimního semestru 2005/06. Výzkumný soubor tvořili studenti 2. ročníku učitelství pro 2. stupeň základní školy různých aprobací (jak humanitních, přírodovědných tak i výchov) na Pedagogické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Celkem se výzkumu zúčastnilo 138 studentů. Jako zásadní vnímáme to, že se jednalo o studenty na počátku jejich pregraduální učitelské přípravy – šlo tedy o studenty, kteří ještě nebyli výrazněji ovlivněni pedagogicko-didaktickou přípravou. Jediný absolvovaný kurz z této oblasti byla Obecná a srovnávací pedagogika, studenti ještě neprošli didaktikou obecnou (na začátku tohoto kurzu svůj názor vyjadřovali) ani oborovou, samozřejmě neabsolvovali ani pedagogickou praxi (tyto disciplíny nejvíce ovlivňují pojetí role učitele).

Jako výzkumný nástroj byl použit dotazník tvořený 7 otevřenými položkami, který připravil autor tohoto příspěvku ve spolupráci s dalšími pracovníky Katedry pedagogiky PF UJEP. Znění dotazníku uvádíme jako přílohu příspěvku.

Výsledky výzkumné studie

Vyhodnocení jednotlivých položek bylo provedeno analýzou odpovědí studentů a následným grupováním podobných odpovědí. U každé grupy byl pak sledován její výskyt, zejména pak relativní četnost. Přehled výsledků je uveden vždy konkrétní dotazníkovou položkou, tabulkou s frekvencemi a následným komentářem a interpretací výsledků.

***Položka č. 1** V současné době vyučuji na některé škole, případně mám s reálnou výukou praktické zkušenosti (již jsem učil). Pokud ano, shrňte své důvody, proč jste učít zkusil(a).*

Odpověď'	f	%
učil(a) jsem	38	27,5
neučil(a) jsem	82	60,0
indiv. doučování	18	12,5
Celkem	138	100

Odpověď'	f	% učících	% všech
práce s dětmi je zajímavá	5	15,15	4,17
od dětství touha učít	4	12,12	3,33
finanční příjem	12	36,36	10,0
mám rád(a) obor	1	3,03	0,83
učení mě baví	10	30,30	8,33
být užitečný	3	9,09	2,50
„vyzkoušet“ si povolání	13	39,39	10,83
mám rád(a) lidi a práci s nimi	5	15,15	4,17

Jak z první tabulky vyplývá, 60% studentů studuje pedagogickou fakultu, aniž by mělo zkušenost s učitelskou profesí. Na fakultu tedy přicházejí z jiných důvodů, než je nadšení z toho, že si učít zkusili. Zbylých 40% již zkušenost má, většina z nich pak tím, že učila mezi ukončením střední školy a nástupem na školu vysokou. Zejména studenti učitelství cizích jazyků mají pak zkušenost s individuálním doučováním. Jako hlavní důvody, proč učít zkusili, uvádějí zkušenost s tímto povoláním, finanční příjem (jako přechodnou záležitost ve smyslu „lepší něco než nic“) a to, že je učení baví (anebo si to aspoň mysleli).

***Položka č. 2** Po absolvování pedagogické fakulty se chci/nechci věnovat učitelské profesi. Své rozhodnutí zdůvodněte.*

Odpověď'	f	%
Chce učít	78	57,50
Chce učít jen dočasně	15	10,83
nerozhodnut(a)	27	19,17
nechce učít	18	12,50
Celkem	138	100

(de)motivátory	f	%
agresivita na školách	1	0,83
nízké finanční ohodnocení	15	12,50
lepší perspektivy mimo školství	30	25,00
obava z nezvládnutí povolání	10	8,33
předat zkušenosti a poznatky	19	15,83
učit nově, jinak	6	5,00
zajímavá tvůrčí práce	8	6,67
baví mě práce s dětmi a mladými	26	21,67
od dětství touha učit	10	8,33
prázdniny	1	0,83

Rozhodnuto o tom, že po absolvování pedagogické fakulty budou chtít alespoň nějakou dobu učit, je necelých 60% studentů, navíc dalších téměř 20% je zatím nerozhodnuto. Těchto 80% studentů tedy tvoří potencionální učitele, kteří by do reálné praxe nastoupili. Toto číslo se nám zdá velmi solidní a příznivé. Na druhou stranu si uvědomujeme, že ne všichni skutečně fakultu dostudují, případně během a po skončení studií svůj názor změní. Jen 12,5% studentů je již na začátku rozhodnuto, že se učitelské profesi věnovat nebude. Ve srovnání s jinými publikovanými výzkumy (např. Průcha, 1998) se toto číslo jeví jako nízké. Je však možné, že někteří studenti svůj původně příznivý názor na učitelské povolání v průběhu svého studia ještě změní.

Hlavním pozitivním motivátorem pro vstup do učitelské profese je práce s dětmi a mladými lidmi, která by měla přinést uspokojení. Deset studentů dokonce uvádí, že touha učit je provází již od dětství. Jen šest z nich chce do školy vstoupit s odhodláním inovovat stávající situaci ve školách. Nejvíce od vstupu do školství odrazují možnosti mimo školství, a to zejména u studentů učitelství cizích jazyků. To je jistě spjato i s finančním ohodnocením učitelské profese, což je druhý hlavní demotivátor. Neustále medializovaná agrese na školách by však odradila pouze jediného studenta. Nicméně poměrně značné procento respondentů považuje agresivitu ve školách jako jeden z nejvýznamnějších negativních aspektů učitelské profese, jak bude demonstrováno v dalším textu.

V otázce motivace můžeme říci, že odpovědi nejsou příliš překvapivé a odpovídají běžně popisované situaci.

Položka č. 3 Uvedte 3 aspekty, které Vás lákají, abyste si učitelskou profesi zkusil(a).

Odpověď	f	%
práce s dětmi	65	54,17
volný čas, prázdniny	49	40,83
možnost seberealizace	48	40,00
naučit novým věcem	47	39,17
možnost ovlivnění osobnosti dětí	22	18,33
tvůrčí nestereotypní práce	15	12,50
poznání nových lidí	9	7,50
zlepšení schopnosti komunikace	8	6,67
snaha ve školství něco změnit	6	5,00
perspektivní zaměstnání	5	4,17
společenská prestiž	4	3,33
příprava na roli matky	3	2,50

Tato položka zjišťovala, co pozitivně ovlivňuje studenty učitelství, aby se profesi, na kterou se připravují, skutečně věnovali (tato fráze zní skutečně paradoxně). Více než polovina respondentů uvádí jako hlavní aspekt práci s dětmi – to je jistě pozitivní fakt, neboť pro učitelskou profesi je vstřícný přístup vůči dětem zásadní. Je dobře, že práce s dětmi není motivátorem jen u učitelů 1. stupně, kde se o tom často hovoří. Velmi významné jsou též aspekty týkající se možnosti seberealizace (otázkou zůstává, na kolik je pak potlačena samotnou praxí) a také toho naučit děti novým poznatkům. Na druhou stranu je však patrné, že i ve studentech učitelství jsou zakořeněny předsudky široké společnosti, neboť druhým nejčastějším aspektem je vidina prázdnin a volného času (často slyšíme větu: „Co by ty učitelé chtěli, mají dva měsíce prázdnin a ve dvě to zapíchnou a jdou domů...“). Z dalších aspektů stojí za pozornost snad ještě možnost ovlivnění osobnosti dětí – toto se týká samozřejmě zejména výchovného působení učitele a je dobře, že si tuto úlohu studenti uvědomují.

Položka č. 4 Uvedte 3 podle Vás nejvýznamnější negativa učitelské profese v současné době.

Odpověď	f	%
nízké finanční ohodnocení	96	80,00
agresivita a nevychovanost žáků	44	36,67
nízká autorita učitele	32	26,67
špatné podmínky pro výuku	31	25,83
psychická náročnost	23	19,17
špatný přístup žáků k vyučování	22	18,33
špatná spolupráce s rodiči	22	18,33
přílišná rigidita a zastaralost	17	14,17
nízká společenská prestiž	16	13,33
potlačování kreativity	8	6,67
nízká kvalifikace učitelů na školách	7	5,83
časová náročnost	5	4,17
neosobní přístup k žákům	5	4,17
přílišná administrativa	3	2,50
předimenzovanost osnov	3	2,50

Čtvrtá položka dotazníku zjišťovala naopak nejvýznamnější negativa učitelské profese, jak je vnímají samotní studenti učitelství. Není naprosto žádným překvapením, že za nejvýznamnější negativum považují studenti učitelství nízké finanční ohodnocení (80%). Relativně nízké platy učitelů jsou, přes různé pokusy ze strany MŠMT, již jakýmsi evergreenem (tento fakt je značně umocněn i mediální prezentací). Nemá cenu asi celou věc analyzovat, neboť je úkolem zejména samotné decizní sféry, aby finanční konkurence z jiných oblastí neodčerpávala učitele ze školství. Další negativa nejsou taky nijak překvapivá – o problematice agresivního chování žáků a tím klesající autority učitele se vede také široká diskuze a jsou jí věnované i významné publikace (např. Bendl, 2001). Je dobře, že si toto studenti uvědomují a nezbyvá než doufat, že se situace na školách nebude zhoršovat. S tím souvisí i čtvrtina dalších odpovědí, které uvádějí špatné podmínky pro výuku (zejména materiální vybavení). Za pozornost stojí i to, že zatím jen velmi málo studentů vnímá velmi palčivé problémy, které učitele provázejí dnes a denně – a sice přílišná administrativa spjatá s učitelskou profesí a předimenzovanost osnov (toto souvisí s praktickou zkušeností s reálnou výukou).

Položka č. 5 Co je podle Vás základem úspěšného (efektivního) učitele – jaké znalosti by měl mít a jaké dovednosti by měl ovládat?

Odpověď'	f	%
znalost oboru	73	60,83
didaktické znalosti a schopnosti	48	40,00
schopnost motivovat	34	28,33
osobnostní předpoklady	32	26,67
respekt, autorita	24	20,00
všeobecný přehled	23	19,17
dobrý vztah k žákům	18	15,00
komunikační schopnosti	17	14,17
psychologické znalosti	14	11,67
Sebevzdělávání	13	10,83
vstřícnost, tolerance	13	10,83
Trpělivost	11	9,17
tvůrčí přístup	7	5,83
organizační schopnosti	4	3,33
praktické zkušenosti	3	2,50
přirozený talent	3	2,50
schopnost improvizovat	2	1,67

Tato položka dotazníku velmi výrazně souvisí s koncipováním strukturace učitelských studií, zejména v diskusi o poměru tzv. odborné přípravy a přípravy pedagogicko-psychologické. Poměr těchto složek je ve stadiu diskuse a měl by být vyjádřen minimální standardy (Mareš, 2004). Samotní studenti učitelství považují za nejdůležitější znalost samotného oboru, který budou vyučovat. Výrazná převaha „odborných znalostí“ koresponduje s trendem, který je v současné době na pedagogických fakultách (bohužel) velmi silně akcentovaný. Navíc se studenti ve 2. ročníku studia setkali především s odbornými předměty. Dochází tak k situaci, že studenti učitelství 2. stupně ZŠ jsou spíše připravováni jako odborníci v daném oboru, než jeho učitelé (což rozhodně není to samé). Jako pozitivní ale hodnotíme, že na 2. a 3. místě jsou didaktické znalosti a schopnosti a schopnost motivovat, což jsou jednoznačně prvky pedagogicko-psychologické přípravy. Zajímavé je, že tyto položky v součtu předčí i znalost oboru. Studenti si uvědomují, že pro efektivní práci učitele nestačí být jen odborníkem, ale je třeba získat i „pedagogickou způsobilost“. A v neposlední řadě hrají roli i osobnostní předpoklady pro učitelskou profesi (ty ovšem nejsou při přijímacím řízení nijak zohledňovány).

Položka č. 6 Jaký význam přikládáte přípravě učitelů na vysokých školách? Může pedagogická fakulta vytvořit „lepšího“ učitele nebo je toto podmíněno jen osobností učitele a jeho praktickými zkušenostmi?

Odpověď'	f	%
Podmíněno především osobností učitele	74	61,67
Důležitá je především praxe, zkušenosti	46	38,33
VŠ může připravit „lepšího“ učitele	33	27,50
VŠ vytváří pouze teoretické vědomosti	16	13,33
VŠ „lepšího“ učitele vytvořit nemůže	15	12,50
VŠ neučí, jak vyučovat	12	10,00
VŠ dává jen určitý nezbytný základ	10	8,33

Tato položka dotazníku naráží na fakt, že zejména na základních školách stále vyučuje vysoké procento neaprobovaných učitelů, či lidí bez jakékoli pedagogické kvalifikace. V tomto je učitelství paradoxní, neboť např. v lékařství je nepředstavitelné, že by operoval člověk bez potřebného vzdělání. Jak se ale ukazuje, již na základě krátkého studia na pedagogické fakultě, jakoby studenti ztráceli iluze o efektivním vlivu vysokoškolské přípravy. Jednoznačně preferují jako zásadní osobnostní předpoklady člověka, který přijímá roli učitele. A význam má také zkušenost a délka pedagogické praxe. Pouze čtvrtina si myslí, že pedagogická fakulta může připravit lepšího učitele (s tím souvisí to, že studium na PF je motivováno spíše snahou získat magisterský titul než získat potřebné kompetence pro výkon učitelské profese). Dokonce necelá čtvrtina studentů je značně skeptická vůči vysokoškolské přípravě učitelů, v její pozitivní efekt nevěří a je přesvědčena, že schopnost být efektivním učitelem je dána přirozeným talentem. Z uvedeného opět vyplývá, že jako velmi podstatná je chápána osobnost učitele, a proto se domníváme, že zjišťování osobnostních předpokladů uchazečů o studium učitelství by měla být věnována vyšší pozornost, než je tomu nyní.

***Položka č. 7** Pokud chcete učit, uveďte 3 základní pedagogické činnosti, kterým se chcete věnovat, abyste byli efektivní učitelé.*

Odpověď'	f	%
rozvíjení osobností žáků, výchova	38	36,19
vzbuzení zájmu o vyučovaný předmět	32	30,47
rozvoj zájmové činnosti, exkurze, výlety	26	24,76
zatraktivnění výuky	22	20,95
zaujmout a motivovat žáky	18	17,14
vychovávat k samostatné práci	15	14,28
škola hrou	10	9,52
snaha o praktické uplatnění poznatků	9	8,57
sebezdokonalování učitelů	9	8,57
pomoc slabším žákům	8	7,62
získání žáků pro další studium	7	6,67
získání si respektu	3	2,86

Velmi často se setkáváme s tím, že ti, kteří mají vykonávat učitelskou profesi, netuší, co všechno se pod tímto skrývá (Müllerová, 2001). Výsledky poslední položky dotazníku jsou zajímavé v tom, že nejčastěji respondenti uváděli rozvoj osobnosti žáků (ve vztahu k výchově), vzbuzení zájmu o předmět a rozvoj zájmových činností. Pokud by toto učitelé v praxi skutečně vykonávali v takovéto míře, pak bychom mohli české školství označit za značně inovativní. Budme proto v této oblasti zdrženliví, neboť odpovědi studentů vyplývají spíše z nedokonalé představy toho, co je v roli učitele čeká a z jakési „mladické naivity“. Nezbyvá než si přát, že si ti, co do praxe nastoupí, na tato svá předsevzetí skutečně vzpomenou.

Závěr

V prezentované výzkumné studii bylo stručně nastíněno, jaké je pojetí učitelské profese u začínajících studentů učitelství na PF UJEP v Ústí nad Labem. V žádném případě nelze na základě výsledků provádět žádné velkolepé závěry či nepřiměřené generalizace. Myslíme si však, že uvedené postřehy mohou přispět k diskusi o strukturování učitelských studií a vlastně i k diskusi o dalším osudu pedagogických fakult vůbec.

Na závěr si neodpustím myšlenku vyplývající zejména z položky č. 5. Myslím si, že pedagogicko-psychologická příprava by neměla být oním nezbytným zlem učitelské přípravy, ale měla by být dána svou důležitostí na roveň přípravě odborné, zvláště když její význam studenti intuitivně chápou. Neboť skutečně dobrý učitel základní školy v praxi bez znalosti svých žáků, zákonitostí učení, motivace, učebních stylů, práce s handicapovanými dětmi a dalších aspektů, i při perfektním ovládnutí svého oboru, prostě uspět nemůže.

Literatura

1. BENDL, S. *Školní kázeň (metody a strategie)*. Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-80-3.
2. MAREŠ, J. Zamyšlení nad pregraduální přípravou učitelů. In *Profese učitele a současná společnost. XII. mezinárodní konference ČAPV: Sborník referátů* [CD-ROM]. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2004. ISBN 80-7044-571-8.
3. MÜLLEROVÁ, L. *Řízení kurikula*. Ústí nad Labem: Acta Universitatis Purkynianae, 2000, s. 105. ISBN 80-7044-316-2.
4. PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1998. 80-7178-170-3.

Kontakt:

PaedDr. Pavel Doulík, Ph.D.
Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty UJEP
Hoření 13
400 96 Ústí nad Labem
Mail: doulik@pf.ujep.cz
Telefon: 475283121

PhDr. Jiří Škoda, Ph.D.
Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty UJEP
Hoření 13
400 96 Ústí nad Labem
Mail: skodaj@pf.ujep.cz
Telefon: 475282162

Individuální pojetí role učitele a procesu vzdělávání

Obecná didaktika je první z didaktických disciplin, která má studentu učitelství pomoci při jeho přípravě na budoucí povolání učitele. Přesto již v této době má každý z nás více či méně dokonale vybudovanou představu o učitelské profesi. Odpovězte tedy prosím na následující otázky podle toho, jak vidíte roli učitele (a sebe v této roli) Vy.....

- 1) V současné době vyučuji na některé škole, případně mám s reálnou výukou praktické zkušenosti (již jsem učil). Pokud ano, shrňte své důvody, proč jste učít zkusil(a).

- 2) Po absolvování pedagogické fakulty se chci/nechci věnovat učitelské profesi. Své rozhodnutí zdůvodněte.

- 3) Uveďte 3 aspekty, které Vás lákají, abyste si učitelskou profesi zkusil(a).

- 4) Uveďte 3 podle Vás nejvýznamnější negativa učitelské profese v současné době.

- 5) Co je podle Vás základem úspěšného (efektivního) učitele – jaké znalosti by měl mít a jaké dovednosti by měl ovládat?

- 6) Jaký význam přikládáte přípravě učitelů na vysokých školách? Může pedagogická fakulta vytvořit „lepšího“ učitele nebo je toto podmíněno jen osobností učitele a jeho praktickými zkušenostmi?

- 7) Pokud chcete učít, uveďte 3 základní pedagogické činnosti, kterým se chcete věnovat, abyste byli efektivní učitelé.